

ZASADY FORMACJI KAPŁAŃSKIEJ
W SEMINARIACH DUCHOWNYCH
W XX-LECIU POSOBOROWYM *

Zagadnienie kapłaństwa sakramentalnego, a stąd także problem odpowiedniego kształcenia i formowania przyszłych kapłanów, zajmuje ważne miejsce w dokumentach Soboru Watykańskiego II. Na pierwszym miejscu należy wymienić oczywiście *Dekret o formacji kapłańskiej*. Dekret ten powstał jednak w ścisłym związku z innymi dokumentami soborowymi, jak: *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, *Dekret o posłudze i życiu kapłanów*, czy też *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*¹. Sam *Dekret o formacji kapłańskiej* (DKF) — zgodnie zresztą z założeniem soboru — podaje tylko najgłówniejsze zasady, które miały być punktem wyjścia do wypracowania zasad i metod zgodnych z warunkami Kościołów lokalnych. W punkcie pierwszym dekretu czytamy: „Ponieważ wobec tak wielkiego zróżnicowania narodów i krajów można podać tylko ogólne normy, winno się opracować dla poszczególnych narodów czy obrządków osobny *Sposób formacji kapłańskiej*. Po upływie dwudziestu lat od zakończenia Soboru Watykańskiego II warto zwrócić uwagę, jak wskazania soborowe były wprowadzane w życie poprzez opracowanie ogólnych norm, a następnie polskich zasad formacji kapłańskiej.

1. RATIO FUNDAMENTALIS INSTITUTIONIS SACERDOTALIS

Prace nad opracowaniem podstawowych zasad formacji kapłańskiej rozpoczęto niemal natychmiast po zakończeniu soboru. Inicjatywa w przygotowaniu tych zasad miała wychodzić od poszczególnych Konferencji Episkopatów. Przygotowaną własną *Ratio institutionis sacerdotalis* należało z kolei przedstawić do zatwierdzenia w Rzymie przez Kongregację Nauczania Katolickiego². Obowiązek zatwierdzenia własnych zasad for-

* Artykuł opracowany na podstawie referatu wygłoszonego na posiedzeniu Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych dnia 16 września 1985 r. w Warszawie.

¹ S. Smoleński: Wprowadzenie do Dekretu o formacji kapłańskiej. [W:] Sobór Watykański II, Poznań 1968, s. 279.

² Wcześniej miała nazwę: Kongregacja Seminarium i Uniwersytetów. Obecnie najczęściej nazywa się ją „Kongregacją Nauczania Katolickiego”, ale spotyka się również nazwy „Kongregacja Wychowania Katolickiego” albo „Kongregacja Formacji Katolickiej”.

macji kapłańskiej został określony przez sobór. Oczywiście, sama Kongregacja została zmuszona do szukania i opracowania najogólniejszych norm i ram, w świetle których można by ocenić przedstawione propozycje. Powstał więc najpierw bardzo ogólny schemat opracowany przez wszystkich członków Kongregacji noszący tytuł: *Thematica, quae in conficienda Ratione institutionis sacerdotalis ponenda sunt*, a także wytyczne do dalszej pracy w tym względzie: *Dispositio laboris exorando specimen Rationis institutionis sacerdotalis*.

Powyższe dokumenty miały walor instrukcji wewnętrznej; mogły także służyć dla poszczególnych biskupów w ich pracy przygotowawczej. Wnet okazało się, że należy nawiązać robocze kontakty z poszczególnymi Konferencjami Episkopatów, do czego zresztą Kongregacja została zachęcona przez papieża za pośrednictwem Sekretariatu Stanu³. W trakcie nawiązywania kontaktów z biskupami, pojawił się problem zakresu obopólnej kompetencji, wynikający z pierwszego numeru dekretu soborowego *Optatum totius*. Niektóre Konferencje Episkopatów uważały, że w zakresie ustanowienia nowych form i zasad kształcenia kandydatów do kapłaństwa mają one pełną autonomię. Kongregacja zaś stała na stanowisku, że jej prawem w tej kwestii jest nie tylko przyjęcie do wiadomości zasad opracowanych przez Konferencje Episkopatów. Chodziło o określenie takich zasad, dzięki którym zostanie zachowana jedność kapłaństwa, także w jego fazie przygotowawczej. Pierwszy kontakt z Konferencjami Episkopatów nastąpił dnia 1 lipca 1966 roku, gdy Kongregacja wysłała niektóre wskazania dotyczące formacyjnych przedmiotów, a więc odnośnie nauczania teologii i filozofii, samokształcenia alumnów, a także wskazania o konieczności prowadzenia autentycznego życia wewnętrznego⁴. Nie były to wszakże jedyne formy współpracy. Do dnia 23 maja 1968 roku wszystkie Konferencje Episkopatów miały przesłać swoją *Ratio* do Kongregacji. Okazało się, że nie wszystkie Konferencje były zdolne do przesłania dobrze opracowanych dokumentów, a z wielu krajów w ogóle nie nadeszły odpowiedzi. Właściwie jedynie trzy Konferencje przysłały swoją *Ratio*, które nadawały się — po odpowiednich poprawkach — do zatwierdzenia. Były to: Hiszpania, Portugalia i Polska. *Ratio* z naszego kraju należała do najlepiej przygotowanych⁵.

W międzyczasie miało miejsce niezwykle ważne wydarzenie z punktu widzenia realizacji uchwał soborowych, mianowicie Nadzwyczajny Synod Biskupów w 1967 roku. Do programu synodu zostały włączone także aktualne problemy seminariów. Obejmowały one dwie grupy zagadnień:

— relację pomiędzy Kongregacją Nauczania Katolickiego a Konferencjami Episkopatów,

— główne linie postępowania w coraz to trudniejszych okolicznościach.

Gdy chodzi o pierwszą grupę zagadnień, to rzekomy konflikt pomiędzy uprawnieniami Kongregacji a nowymi uprawnieniami Konferencji

³ List Sekretarza Stanu kard. A. G. Cicognani do Proprefekta Świętej Kongregacji Seminariów i Uniwersytetów, abpa Gabriela M. Garonne z dnia 21 czerwca 1966 roku.

⁴ F. Rypar: Il cammino postconciliare dei seminari, *Seminarium* nr 2 (1978) s. 314.

⁵ Tamże, s. 315.

Episkopatów wynikał jakby z samego brzmienia punktu pierwszego wspomnianego już dekretu *Optatam totius*. Zresztą owe uprawnienia Konferencji Episkopatów zostały później jeszcze potwierdzone: Konferencje Episkopatów jako pierwsza instancja mają pełną inicjatywę w przygotowaniu zasad formacji kapłańskiej, biorąc pod uwagę własne uwarunkowania i środowiska. Natomiast Kongregacja jako urząd centralny te badania stymuluje i zatwierdza opracowane wyniki.

Synod zaznaczył wyraźnie, że powyższe kompetencje przysługują wyłącznie Konferencjom Episkopatów, a nie poszczególnym biskupom, czy rektorom seminariów duchownych.

Wyznaczenie głównych linii postępowania — to drugie zadanie synodu. Kongregacja Nauczania Katolickiego przygotowała dla Kardynała Przewodniczącego Synodu następujące kwestie do rozwiązania: 1. Czy poszczególne Konferencje Episkopatów powinny powołać tzw. Episkopalne Komisje dla Wychowania Seminarnego (mogłyby one być związane z Komisją Episkopatu do spraw Seminariów lub nie)? 2. Czy powołać specjalne instytuty na terenie Konferencji Episkopatu dla kształcenia wychowawców w seminariach duchownych? 3. Czy należy opracować główne tematy, które byłyby obowiązujące dla wszystkich Konferencji Episkopatów w opracowaniu własnej *Ratio*?

Powyższe propozycje zostały przedłożone synodowi i zaaprobowane większością głosów ojców synodalnych⁶.

Zgodnie z powyższymi ustaleniami synodu, na terenie wielu krajów powstały t.zw. komisje techniczne dla opracowania zasad formacji kapłańskiej. Zaczęto także organizować kursy i szkolenia dla tych wszystkich, którzy zajmują się wychowaniem i kształceniem kleryków w seminarium. Kursy takie miały charakter kontynentalny (np. dla potrzeb Ameryki Łacińskiej) lub językowy (np. kraje języka niemieckiego), albo krajowy (np. na Filipinach, Italii czy w Polsce).

Dla ułatwienia prowadzenia prac redakcyjnych *Ratio fundamentalis*, przewodniczący i członkowie Komisji Biskupich do spraw Wychowania Kapłańskiego zebrali się w 1969 roku w Rzymie. Ostatecznie Kongregacja Nauczania Katolickiego wydała dnia 6 stycznia 1970 roku instrukcję: *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*.

Po rozesłaniu *Ratio fundamentalis* do Konferencji Episkopatów zaistniały w końcu dostateczne warunki, aby poszczególne Konferencje Episkopatów mogły przystąpić do opracowania własnych zasad formacji kapłańskiej. W rzeczywistości nie było to łatwe. Z wielu państw, jak np. z Republiki Federalnej Niemiec, projekt zasad formacji kapłańskiej wpłynął do Kongregacji bardzo późno. Następujące państwa otrzymały zatwierdzenie swoich propozycji *Ratio institutionis sacerdotalis*: Brazylia, Kanada (w części francuskiej), Kostaryka, Kuba, Filipiny, Haiti, Honduras, Irlandia, Italia, Nikaragua, Peru, Polska, Portugalia, Dominikana, Porto Rico (Puerto Rico), Hiszpania (w części), USA, Wenezuela, Węgry.

Opracowanie *Ratio fundamentalis* nie oznaczało ostatecznego pokonania wszystkich trudności, związanych z odnową posoborową formacji kapłańskiej. Pojawiały się wciąż nowe. Jednym z problemów była tzw. sprawa „małych wspólnot”. Istnienie tego problemu pojawiło się w tros-

⁶ Tamże, s. 319—320.

ce o pełne zachowanie osobowości alumna. Była to jakby alternatywa w stosunku do tradycyjnej, trydenckiej formy seminarium jako scentralizowanej instytucji⁷. Była to idea, która zdaniem wielu, wypływała z siódmego punktu dekretu *Optatum totius*. Doprowadziło to w praktyce, np. w Ameryce Łacińskiej, do faktycznego rozwiązania niektórych seminarium. Ostatecznie w roku 1967, a zwłaszcza w 1968, Kongregacja w listach i instrukcjach zwracała uwagę, że punkt siódmy dekretu należy rozumieć bardziej jako istnienie w seminariach grup moralnych aniżeli grup istniejących niezależnie, jak gdyby rozrzuconych geograficznie⁸.

Z powyższych tendencji wypływały dalsze, zamierzające znieść seminarium jako instytucję lub też pewne jej ograniczenie. Pojawiły się praktyki przerywania studiów w celu uzyskania doświadczeń „z życia”, itp. Pojawiają się propozycje, aby traktować seminarium raczej jako „czas” a mniej jako „miejsce”, gdzie dokonuje się formacja. Kongregacja analizując tego rodzaju doświadczenia podkreśliła, że pojęcie seminarium jako „miejsce przebywania” należy do istotnych⁹.

Co można powiedzieć o samej *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*? Charakter tego dokumentu wyjaśniają już uwagi wstępne. Kongregacja pragnie przez tę instrukcję przyjść z pomocą Konferencjom Episkopatów w przygotowaniu ich własnej *Ratio* dostosowanej do miejscowych warunków. Jednocześnie jest to dokument mający na celu wprowadzenie w życie *Dekretu o formacji kapłańskiej*, ale wzbogacony ożywioną dyskusją posoborową na ten temat. Znamienny jest w tym względzie punkt piąty uwag wstępnych: „Przy sporządzaniu dokumentu chodziło przede wszystkim o uwzględnienie wedle możliwości trzech postulatów: jasności, ażeby rozproszyć niejasne opinie rozpowszechnione tu i ówdzie o formacji kapłańskiej; powszechności, ażeby stosownie do różnych warunków przedstawić odpowiednie zasady wydania przepisów dostosowanych do różnych miejsc; aktualności, by po rozważeniu współczesnych problemów związanych z formacją kapłańską zastosować środki na wyłaniające się niebezpieczeństwa”. Jak należało się spodziewać *Ratio fundamentalis* zajęła się problemem powołań, seminariami niższymi i wyższymi, poświęca odrębne rozdziały wychowawcom, profesorom, alumnom, by z kolei omówić zasady formacji duchowej, naukowej oraz duszpasterskiej.

We wstępie zastanawiający jest punkt 1: W jaki sposób Sobór Watykański II potwierdza konieczność istnienia seminarium oraz punkt 3: Pojęcie katolickiego kapłaństwa jako właściwego celu formacji kapłańskiej. Podjęcie tych tematów świadczy o dokładnym „wysłuchaniu się” w głosy dyskusji posoborowych właśnie na temat seminarium jako instytucji oraz na temat istoty kapłaństwa sakramentalnego.

W *Ratio fundamentalis* została w zasadzie zaaprobowana tradycyjna postać formacji kapłańskiej: seminarium jako instytucja wychowująca. To, co nowe wynikało z uświadomienia sobie nowej prawdy o współczesnym człowieku. Z tej świadomości, wskazanej przez sobór, wynika konieczność wprowadzenia innych metod wychowawczych, jak również do-

⁷ Tamże, s. 332.

⁸ Tamże, s. 335.

⁹ Tamże, s. 339.

stosowania *Ratio studiorum* do nowych wymagań duszpasterskich. Nowa *Ratio fundamentalis* stanowi pewnego rodzaju wzorzec posoborowej kolegialności (powstał ten dokument w ścisłej współpracy Kongregacji z Episkopatami krajowymi), jak też klasyczny przykład wprowadzania w życie uchwał soborowych. Zachowano wierność soborowi, sięgając jednak bez kompleksów do wielowiekowego doświadczenia Kościoła. Waler *Ratio fundamentalis*, zgodnie z postanowieniem I Synodu Biskupów był normatywny, a nie jedynie zalecający. Ten charakter dokumentu został zaaprobowany na posiedzeniu plenarnym Kongregacji Nauczania Katolickiego w dniu 3 października 1969 roku, w czasie którego sprecyzowano, że charakter normatywny powinien odnosić się do jego istotnych elementów¹⁰.

2. *RATIO INSTITUTIONIS SACERDOTALIS* DLA POLSKI

Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis stała się punktem wyjścia opracowania nowych zasad formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce. Prace były o tyle łatwiejsze, że Polska już w 1968 roku przedłożyła swoją *Ratio ad experimentum*. Należała do nielicznych nadających się do zatwierdzenia przez Kongregację. Składała się ona z czterech zasadniczych części: troska o powołanie, instytucje dalsze służące przygotowaniu kandydatów do kapłaństwa, seminaria wyższe oraz uwagi dotyczące opieki nad młodymi kapłanami.

Kongregacja Nauczania Katolickiego pismem z dnia 12 sierpnia 1968 roku zatwierdziła przedłożoną *Ratio* na sześć lat, zalecając wprowadzenie pewnych poprawek. Sugestie sformułowane w trzech punktach odnoszą się do dwóch kwestii. Pierwsza z nich, to lepsze rozpracowanie części, którą można nazwać *Ratio studiorum* tak odnośnie materiału jak i metody jego wykładu. Uwaga ta jest o tyle interesująca, że np. *Ratio* nadesłana z Hiszpanii ograniczała się w zasadzie do *Ratio studiorum*. Odnosi się też wrażenie, że wiele Episkopatów jakby śmieiej poruszało się na terenie studiów seminaryjnych, aniżeli w problematyce wychowawczej czy ascetycznej. Druga uwaga dotyczyła samego dokumentu. Wytłumaczono jego juredykcyjny język, zalecając raczej formę opisową ze wskazaniem kierunków przyszłego rozwoju¹¹.

O tym, że w Polsce nie czekano biernie na opublikowanie *Ratio fundamentalis* świadczy przedmiot obrad rektorów seminariów duchownych, jak też praca Komisji Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych. I tak, na posiedzeniu rektorów w Kielcach w 1964 roku (9—10 IX) zwrócono uwagę na toczącą się dyskusję na temat seminaryjnego i poseminaryjnego wychowania. Sięgnięto też do historii seminariów w Polsce (referat ks. Bolesława Kumora: *Struktura seminariów duchownych w Polsce XVII, XVIII, i XIX wieku*) oraz do wypowiedzi Stolicy Apostolskiej na temat seminarium (referat ks. Stanisława Włudygi: *Zadania wycho-*

¹⁰ L. Kaczmarek: *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, jej wartości i nowoczesność (maszynopis, s. 6).

¹¹ Pismo Kongregacji Nauczania Katolickiego do Prymasa Polski z dnia 12 sierpnia 1968 r. (N. 1897/65/14).

wawcze seminariów duchownych w świetle wypowiedzi papieża Pawła VI).

A oto program obrad rektorów seminariów duchownych w Poznaniu w 1965 roku: ks. St. Flutek: *Postulaty wychowawcze w Liście Apostolskim „Summi Dei Verbum” Pawła VI z 4 XI 1964 roku*; O. St. Szymański: *Wychowanie ekumeniczne w seminariach duchownych na podstawie dekretów Soboru Watykańskiego II: „O ekumenizmie” i „O Kościołach Wschodnich”*; ks. Wł. Miziołek: *Reorganizacja studiów w seminariach duchownych*; ks. Wł. Pawelczak: *Karność w seminariach duchownych w obecnych warunkach*. Na tym właśnie posiedzeniu powołano komisję, której zadaniem było opracować i przedstawić Konferencji Episkopatu Polski do zatwierdzenia jednolity dla całego kraju program nauczania w seminariach duchownych, dostosowany do ogólnych wytycznych Stolicy Apostolskiej oraz do aktualnych potrzeb Kościoła w Polsce.

Z wielkim zaangażowaniem dyskutowano również problem wychowania młodzieży do kapłaństwa, rozumiejąc zachodzące w świecie i psychice ludzkiej przemiany oraz specyficzne warunki, w jakich wzrasta i kształci się w Polsce młodzież przychodząca do seminariów duchownych.

Do tematu przystosowania polskich seminariów do wymogów nakreślonych w *Dekrecie o formacji kapłańskiej* powracano na następnych zjazdach rektorów. W 1966 roku w Lublinie ustalono, że klerycy powinni otrzymywać w seminariach właściwą formację życia liturgicznego. Na tym zjeździe polecono również opracowanie projektu *Ratio studiorum* według wskazań zawartych w dekrete *De institutione sacerdotali*, który został w tym czasie ogłoszony przez Kongregację. W czasie obrad zwrócono też większą uwagę na budzenie powołań, do czego powinni być włączeni świeccy i duchowni. Zgodnie z dekretem soborowym *Optatam totius* w większym stopniu należy angażować do pracy wychowawczej nad klerykami grono profesorskie. Postanowiono też, aby na następne zebranie rektorów przygotowano szczegółowsze dane z formacji duchowej i intelektualnej, mając na uwadze wspomniany dekret soborowy.

W wyniku prac Komisji do spraw Seminariów Duchownych przy Komisji do spraw Studiów i Seminariów Episkopatu Polski opracowano kilka projektów, które miały ułatwić opracowanie polskiej *Ratio institutionis sacerdotalis*, a mianowicie: *Wytyczne dla Wyższych Seminariów Duchownych w Polsce w 1967 roku*, które stały się punktem wyjścia do opracowania dwóch kolejnych projektów: *Regulamin dla Alumnów Wyższego Seminarium Duchownego* oraz *Zasady życia dla Alumnów Wyższych Seminariów Duchownych w Polsce*. W międzyczasie rektorzy seminariów duchownych opracowali projekt regulaminu egzaminacyjnego w Wyższych Seminariach Duchownych w Polsce (1967 rok), który w pewnym stopniu zamykał opracowany przez rektorów projekt nowej *Ratio studiorum*. Sama koncepcja przepracowania istniejącej już *Ratio studiorum*, zwłaszcza w kierunku jej ujednolicenia w Polsce, pojawiła się dawno. Zamiar opracowania nowego projektu podjęto w 1966 roku. W lutym 1967 roku rozesłano ów projekt do seminariów do zaopiniowania, a później jeszcze raz przepracowano go przez specjalnie powołaną do tego komisję. Następnie projekt został przedstawiony Konferencji Episkopatu Polski,

a po jego zatwierdzeniu został w 1968 roku wysłany do Rzymu, aby uzyskać zatwierdzenie przez Kongregację Nauczania Katolickiego.

W dyskusji nad projektowaną polską *Ratio* dominowała ogólna tendencja zmniejszenia wymiaru godzin wykładowych zwiększając czas na pracę samodzielną. Podstawą nowego projektu są wymogi soboru, doświadczenie polskie ostatnich lat oraz wyniki uzyskane przez inne kraje.

Obecne „zasady”, podobnie jak i pierwsza *Ratio* z 1968 roku zawierają cztery zasadnicze punkty: budzenie i pielęgnowanie powołań kapłańskich, dalsze przygotowanie do kapłaństwa, wyższe seminaria duchowne, formacja poseminaryjna. Już we Wstępie jednak występują nowe problemy, które pojawiły się w okresie posoborowym, a mianowicie: „małe wspólnoty” oraz kryzys tożsamości kapłana. Trzeba przyznać, że te zjawiska pojawiły się w krajach zachodnich i w Ameryce Południowej. Kryzysem tożsamości kapłana zajął się III Synod Biskupów w Rzymie. W Polsce znalazły one swoje odbicie raczej w literaturze teologicznej. Niemniej Wstęp do *Ratio institutionis sacerdotalis* jest jakby apologią kapłaństwa sakramentalnego. Nowe zasady obejmują studia naukowe i pastoralne. Na czoło wysuwa się Pismo Św. i liturgia. Studia trwają 6 lat. Przez dwa lata alumn studiuje filozofię, a przez cztery lata teologię. Określono też ilość godzin wykładowych w ramach tygodnia: na kursach od I do V po 24 godziny tygodniowo, a na roku VI — 20 godzin. Zalecono, aby wykłady ograniczyć do podania materiału zasadniczego, stosując zasadę koordynacji i korelacji. Zagadnienia łatwiejsze przekazać należy do pracy samodzielną. Rok pierwszy będzie miał, w myśl wskazań soboru, oprócz zwykłego toku studiów, charakter kursu wprowadzającego w życie i studium seminaryjne. W programowaniu kursu wstępnego postulowano także uwzględnić ze szczególnym naciskiem stopień laicyzacji przychodzących do seminarium, jak też użycie skutecznych środków zapobiegawczych temu zjawisku.

Komisja do spraw Studiów i Seminariorów Duchownych Episkopatu Polski bacznie zwracała uwagę na realizację *Ratio institutionis sacerdotalis*. Już dnia 9 kwietnia 1969 roku została rozesłana do wszystkich seminariorów polskich ankietą, zawierającą dwa punkty, na które należało odpowiedzieć:

1. W jakiej mierze zrealizowano w roku akademickim 1968/1969 w tamtejszym seminarium duchownym *Ratio institutionis sacerdotalis*, zaaprobowaną przez Kongregację Nauczania Katolickiego w dniu 12 sierpnia 1968 roku.

2. Wyszczególnić odrębnie realizację *Ratio studiorum*, stanowiącej część składową *Ratio institutionis sacerdotalis*.

Należyte wprowadzenie uchwały Soboru Watykańskiego II w dziedzinie formacji kapłańskiej nie było łatwe w tym okresie. Był to czas walki o niezależność seminariorów duchownych w Polsce. Władze państwowe usiłowały roztoczyć nadzór nad seminariami przez wymaganie składania odpowiednich sprawozdań oraz dokonywanie wizytacji. Ostatecznie, w wyniku wzajemnych negocjacji, Episkopat Polski uważając wizytacje państwowe za niesłuszne, postanowił jedynie tolerować wizytacje tzw. przedmiotów nieteologicznych. Lata sześćdziesiąte to także realne zagrożenie kilku seminariorów duchownych w ich istnieniu. Alumni początkowo niektórych tylko, a później niemal wszystkich seminariorów zostali zmu-

szeni do odbywania służby wojskowej. Rodziło to nowe problemy ich formacji seminaryjnej. Warto zauważyć, że tzw. klerycka jednostka wojskowa licząca ponad 300 kleryków, była nazywana największym seminarium w Polsce. W takiej niesprzyjającej sytuacji bardzo szybko i sprawnie przeprowadzona praca nad polskimi zasadami formacji kapłańskiej, natychmiastowe wprowadzenie ich w życie, podejmowanie ważnych problemów wychowawczych na posiedzeniach rektorów i moderatorów daje bardzo wysokie świadectwo Kościołowi w Polsce, rozumiejącemu ducha soborowego.

W dalszym ciągu na posiedzeniach rektorów żywo interesowano się sytuacją seminariów w Polsce, zwracając jednak baczną uwagę na różne przejawy kryzysu, jakie ta instytucja przeżywała na Zachodzie. Wyrazem tego może być dzień skupienia rektorów w Płocku w 1969 roku, gdzie na temat seminariów i kapłaństwa za granicą mówił zarówno bp. B. Sikorski w słowie powitalnym, jak i ówczesny przewodniczący Komisji Episkopatu do spraw Studiów i Seminariów Duchownych, bp L. Kaczmarek. Na tym samym posiedzeniu dyskutowano na temat osobowości alumna (Dr W. Półtawska: *Problem integracji osobowości w świetle przyszłych zadań duszpasterskich*). Zwracając uwagę na psychiczne uwarunkowania ówczesnej młodzieży postanowiono prowadzić badania przez zaufanych psychologów i psychiatrów. Wszystkim rektorom seminariów duchownych przekazano listę imienną psychologów i psychiatrów, do których zarząd seminarium kieruje swoich uczniów.

Ważnym momentem z punktu widzenia organizacji pracy nad doskonaleniem formacyjnej roli seminarium było ustanowienie odrębnej Komisji Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych uchwałą 17 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z dnia 15 stycznia 1970 roku. Regulamin ramowy prac tej Komisji został zatwierdzony przez Radę Główną Episkopatu dnia 25 listopada 1974 roku. Ostatecznie 4 kwietnia 1971 roku została zatwierdzona przez Konferencję Plenarną Episkopatu nowa *Ratio institutionis sacerdotalis*, która z kolei 15 września tegoż roku zaaprobowana została przez Kongregację Nauczania Katolickiego na sześć lat. W nowej *Ratio* znajdujemy bogatszą tematykę wykładów seminaryjnych uwzględniając ich wzajemną korelację i koordynację.

Nowa *Ratio* odznaczała się szczególnie następującymi cechami:

1. Formacja duchowa uczniów w świetle nowych zasad wychowania seminaryjnego podkreślała w znamienny sposób potrzebę samowychowania alumna, potrzebę wyrabiania w sobie cnót nie tylko nadprzyrodzonych, ale i przyrodzonych, potrzebę świadomego i odpowiedzialnego podchodzenia do swych decyzji odnośnie celibatu i przyjęcia kapłaństwa, umiejętność roztropnego, duszpasterskiego działania. Wychowanie seminaryjne w myśl nowych zasad winno umieć łączyć dyscyplinę seminaryjną z poszanowaniem osobowości alumna. Wychowanie seminaryjne winno stwarzać więcej atmosfery rodzinnej, uczyć otwartości, szczerości i rozsądnego dialogu z przełożonymi.

Nowe zasady wychowania seminaryjnego akcentowały wyraźniej niż dotychczas rolę środowiska rodzinnego alumna jako czynnika o niemałej wadze w dopuszczeniu do święceń, rolę selekcji kandydatów do seminarium duchownego oraz moment personalistycznego wychowania.

2. Jeżeli chodzi o formację umysłową alumnów, nowe zasady formacji kapłańskiej akcentowały potrzebę bardziej osobistego wkładu alumna w jego wykształcenie, co dokonać się może skutecznie przez położenie akcentu nie tyle na zasłyszanych wykładach seminaryjnych, ile raczej na ćwiczeniach i proseminariach z poszczególnych dyscyplin, na lekturze i zdobywaniu umiejętności naukowego myślenia.

Wspomniana *Ratio institutionis sacerdotalis* wprowadzała do wykładów seminaryjnych większą korelację i koordynację, a w ramach kursu teologicznego nakazywała także omawiać zagadnienia współczesnych prądów umysłowych, nurtujących dzisiejszego człowieka. Nowe zasady kładły ponadto akcent na biblijną, liturgiczną, katechetyczną, homiletyczną i duszpasterską stronę wykładów teologii posoborowej, uczącej dialogu ze współczesnym światem. Oczywiście przewidywano, że brak nowoczesnych podręczników stworzy w pierwszej fazie realizacji nowych zasad wychowania seminaryjnego dodatkowe trudności.

Wprowadzono postulowany okres wstępny, który miał na celu zapoznanie alumna pierwszego roku z całością studiów seminaryjnych. Nowe zasady wychowania seminaryjnego mówiły także o konieczności powszechnego zaprowadzenia tzw. tirocinium dla młodych kapłanów po ukończeniu studiów seminaryjnych.

3. W nowych zasadach wychowania seminaryjnego przebiegała wielka troska o duszpasterski, czyli pastoralny charakter studiów seminaryjnych. Alumn winien na przestrzeni całych studiów seminaryjnych przygotować się do przyszłego posłannictwa, zdobywając praktykę w dziedzinie katechetycznej, homiletycznej, umiejętności w nawiązywaniu dialogu z ludźmi¹².

Wprowadzenie zasad formacji kapłańskiej stanowi zakończenie etapu szukania nowych form pracy w seminarium. Zostały określone zasady, podane przez Sobór Watykański II i wzbogacone o polskie doświadczenia. Komisja Episkopatu Polski do spraw Seminariów Duchownych mogła przystąpić do opracowania następujących dokumentów: praktyki duszpasterskie alumnów; rola i znaczenie nauczania filozofii w seminariach duchownych, tirocinia młodych księży, czy instrukcja w sprawie posług oraz święceń udzielanych w seminariach duchownych (z 25 stycznia 1973 roku).

Oczywiście nie bez wpływu były też nowe dokumenty Stolicy Apostolskiej: Pismo Kongregacji Nauczania Katolickiego z dnia 20 stycznia 1972 roku w sprawie nauczania filozofii w seminariach; pismo tejże Kongregacji z dnia 2 kwietnia 1975 roku w sprawie nauczania prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa oraz z dnia 22 lutego 1976 roku w sprawie formacji teologicznej przyszłych kapłanów.

3. DALSZE PRACE NAD MODYFIKACJĄ POLSKIEJ *RATIO INSTITUTIONIS SACERDOTALIS*

Na posiedzeniu Komisji Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych w Warszawie dnia 15 października 1974 roku zapowiedziano pono-

¹² L. Kaczmarek: Nowe zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce (maszynopis z przemówienia w Radio Watykańskim dnia 13 października 1971 r.).

wne zajęcie się polską *Ratio*, ponieważ w toku jej realizacji okazało się, że posiada pewne braki, np. nie ma słowa o spowiedzi alumnów, są też przedstawienia czy niedomówienia odnośnie pewnych przedmiotów nauczanych w seminarium. Należy też wziąć pod uwagę wpływ ideologii marksistowskiej na młode pokolenie, w tym także kandydatów do kapłaństwa. Na tym samym posiedzeniu omówiono rolę wychowawcy seminaryjnego (referat ks. dra T. Rybaka) oraz zagadnienia dotyczące duchowej formacji alumnów (referat ks. dra Wł. Bomby, pt. *Nowe drogi kierownictwa duchowego w seminarium duchownym*) oraz ks. dra E. Chata: *Osobowość Ojca Duchownego w seminarium duchownym*). W tym celu przeprowadzono sondaż wśród profesorów wszystkich seminarium, aby uzyskać konkretne propozycje na temat ewentualnych zmian i poprawek. Prace nad modyfikacją *Ratio studiorum* trwały przez kilka lat, którymi kierowała specjalna komisja w składzie: bp B. Bejze (przewodniczący), ks. L. Wciórka, ks. J. Korycki, ks. J. Nowak i ks. Wł. Bomba. Na posiedzeniu tejże komisji dnia 23 września 1975 roku już przedstawiono konkretny projekt nowej *Ratio studiorum*, w którym korzystnie rozłożono na poszczególne lata studiów seminaryjnych przeznaczony materiał naukowo-dydaktyczny.

Zmodyfikowana częściowo *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* została w 1977 roku zaaprobowana przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski i przesłana do zatwierdzenia przez Kongregację Nauczania Katolickiego. Dnia 10 listopada 1977 roku nowa *Ratio institutionis sacerdotalis* została zatwierdzona przez wspomnianą Kongregację na sześć lat. Mając na uwadze zdobywane doświadczenie oraz nowe zapotrzebowanie, należało w ciągu tego czasu przygotować się do ewentualnie dalszej jej modyfikacji. Rektorzy seminarium duchownych nadsyłali swoje wnioski, które były analizowane na zebraniach rektorskich, względnie na posiedzeniach Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych. Uwagi te dotyczyły głównie formacji intelektualnej alumnów, m.in. wykładów z patrologii, religii oraz konwersatorium z języka polskiego. Były sugestie, aby wykłady z patrologii przenieść na końcowy okres studiów, ale z nich szybko zrezygnowano, ponieważ patrologia stanowi podstawę wykładów z teologii, zwłaszcza dogmatycznej i dlatego ma być ona wykładana na II i III roku. Uznano również znaczenie konwersatorium z języka polskiego, chociaż nie umieszczono go w *Ratio studiorum*. Inna propozycja dotyczyła umieszczenia w religii zagadnień z dziedziny psychologii religii, która została przyjęta. Przewodniczący i sekretarz wymienionej Komisji zobowiązali się przygotować odpowiedni program wykładów z religii. Przeprowadzono szereg konsultacji ze specjalistami w tej dziedzinie. Ostatecznie na posiedzeniu Komisji dnia 7 kwietnia 1983 roku przewodniczący przedłożył proponowane zmiany w *Ratio institutionis sacerdotalis*, które po dyskusji zostały przyjęte. Zatwierdzone przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski dnia 4 maja 1983 roku zmiany obejmowały:

1. W miejsce dotychczasowego przedmiotu: filozofia religii proponuje się: Zagadnienia wybrane z religii (filozofia religii, psychologia i socjologia religii oraz religioznawstwo). Wykłady te przenosi się na III rok studiów, by studenci, którzy ukończyli studia filozoficzne, a rozpoczynają studia teologiczne, mogli pewnie wejść w problematykę teologiczną. Po-

nadto uchwalono, że wykłady z religiologii będą się odbywały przez dwa semestry po dwie godziny tygodniowo.

2. Uwzględniając sytuację ideologicznej konfrontacji, istniejącej w Polsce, proponuje się zmniejszenie godzin wykładowych z metodologii nauk (jedna godzina tygodniowo przez dwa semestry), natomiast zwiększenie liczby godzin wykładowych z teodycei (dwie godziny tygodniowo przez dwa semestry).

3. Powyższe racje skłaniają do wprowadzenia na VI roku wykładów ze *Współczesnych kierunków filozoficznych* ze szczególnym uwzględnieniem diałatu (jedna godzina tygodniowo przez dwa semestry).

4. Zmieniono również zasady wykładów z historii Kościoła. Dotychczas była Historia Kościoła wykładana na trzech pierwszych latach po dwie godziny tygodniowo przez dwa semestry. Obecnie klerycy I i II roku będą uczęszczali na wykłady z historii Kościoła przez dwa semestry po trzy godziny tygodniowo. Zatwierdzone przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski zmiany te zostały również zaaprobowane przez Kongregację Nauczania Katolickiego.

IV. PRÓBA BILANSU PRAC POSOBOROWEJ ODNOWY FORMACJI W SEMINARIACH DUCHOWNYCH

a. FORMACJA INTELEKTUALNA

Była ona przedmiotem troski nie tylko zjazdów rektorskich czy Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych. Znalazła ona swoje odbicie również w trosce Episkopatu Polski o podniesienie poziomu studiów przez możliwość uzyskiwania stopni akademickich. Dnia 24 lutego 1976 roku doszło do wspólnego spotkania w Krakowie dwóch komisji: Komisji Episkopatu do spraw Nauki Chrześcijańskiej oraz Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych. Było to spotkanie poświęcone rejonizacji studiów seminaryjnych. Chodziło o podpisanie umów o współpracy seminarium duchownych z Papieskim Wydziałem Teologicznym (obecnie Papieska Akademia Teologiczna) w Krakowie.

Ważnym dokumentem w dziedzinie podniesienia poziomu studiów seminaryjnych była Konstytucja Apostolska *Sapientia christiana*. Dokument ten porusza zagadnienia współpracy seminarium duchownych z wydziałami teologicznymi i zachęca do niej, widząc możliwości zdobywania stopni akademickich przez alumnów. Przy okazji pojawił się problem nomenklatury stopni naukowych, które w polskiej sytuacji przyjmują postać trzech stopni: magisterium, licencjat i doktorat.

b. PRZYGOTOWANIE MODERATORÓW SEMINARYJNYCH

Poziom wykładów w seminarium, a także należyte przygotowanie moderatorów, to również częsty temat podejmowany na zjazdach rektorów oraz na posiedzeniach Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych. Starano się należycie ocenić nasze uwarunkowania, np. wpływ postaw niechrześcijańskich na alumnów. Na posiedzeniu tejże Komisji dnia 18 marca 1975 roku postanowiono wystąpić do Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski o szersze uwzględnienie formowania kadr wyspecjalizowanych w problematyce ateizmu, filozofii religii, antropologii filozoficznej. Formacja moderatorów — według polskiej *Ratio* — miała

dokonywać się przez specjalne studia. Postulat ten był wynikiem uchwały I Synodu Biskupów w Rzymie. W Polsce doszło do zorganizowania kształcenia przyszłych wychowawców seminaryjnych: na KUL-u w formie tzw. pedagogizacji, obejmującej wysłuchanie całego szeregu wykładów głoszonych przez specjalistów z dziedziny psychologii, pedagogiki, socjologii, itp. oraz na ATK w Warszawie, gdzie szkolenie polegało na wzięciu udziału w zorganizowanych w tym celu sympozjach. Właściwie problem należytego przygotowania przyszłych wychowawców do pracy wśród alumnów nie został do tej pory w pełni zrealizowany. Inne formy kształcenia moderatorów to: ogólnopolskie zjazdy rektorów, z których materiały są przesyłane do poszczególnych seminariów, jak też zjazdy wychowawców seminaryjnych (odbywają się rzadziej i nieregularnie).

c. FORMACJA DUSZPASTERSKA

Troska o formację duszpasterską została podkreślona przez sobór, a później znalazła swoje odbicie także w *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Alumn powinien przez cały czas trwania studiów seminaryjnych przygotowywać się do swego przyszłego posłannictwa. W tym celu posiedzenia Komisji Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych były poświęcone poszczególnym formom duszpasterskim, np. duszpasterstwu rodzin (2 III 1976 r. — ks. J. Buxakowski: *Formacja alumnów w dziedzinie duszpasterstwa rodzin*); formacji katechetycznej w seminariach (12 X 1976 r. — ks. J. Charytański: *Nauczanie katechetyki w seminariach duchownych*); formacji duszpasterskiej na miarę potrzeb współczesnych (21 XI 1978 r. — bp E. Materski: *Formacja duszpasterska alumnów wobec współczesnych potrzeb Kościoła*); formacji misyjnej (16 XI 1982 roku — ks. W. Góralski: *Formacja misyjna w seminariach duchownych*).

Zajęto się także formacją duszpasterską, która dokonuje się w duszpasterskim ujęciu wykładów oraz przez duszpasterską praktykę alumnów. O przywiązywaniu wielkiej wagi do formacji duszpasterskiej alumnów świadczy również ankieta, jaką Stolica Apostolska wysłała do seminariów duchownych na temat przygotowania alumnów do pracy duszpasterskiej wśród rodzin katolickich. Wyniki tej ankiety zostały w 1984 roku wysłane do Stolicy Apostolskiej. W tym samym roku Stolica Apostolska wysłała do wszystkich seminariów drugą ankietę sondażową na temat formacji pastoralnej w seminarium duchownym. Wyniki tej ankiety zostały podane na zebraniu rektorów w Katowicach 5 września 1984 roku w formie referatu ks. dra B. Wojtusia: *Aktualny stan formacji pastoralnej w seminariach duchownych w Polsce*. Na tym samym zjeździe ks. T. Pawluk wygłosił prelekcję na temat: *Wychowanie duszpasterskie w seminariach duchownych w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego potwierdza zasady odnośnie formacji duszpasterskiej podane wcześniej w *Ratio fundamentalis*, jak też podaje nowe jej formy. Na formację duszpasterską alumna według nowego kodeksu ma wpływ wiele czynników. Prawodawca kodeksowy pragnie, aby wszystko ukierunkowało alumna do celu duszpasterskiego, przede wszystkim zaś specjalny program duszpasterski, mądrze ułożony, realizowany przez odpowiedzialnych i doświadczonych wykładowców. Prawodawca ten idzie jeszcze dalej: nakazuje, aby do kapłańskiej pracy duszpasterskiej alumn przygotował się poprzez wakacyjną praktykę duszpasterską oraz specjal-

ny staż duszpasterski na stanowisku diakona. Ten ostatni nakaz jest nowy, jednakże nawiązuje do pozytywnego prawa Bożego i rzeczywistości istniejącej w Kościele starożytnym¹³.

d. FORMACJA DUCHOWA

W ramach doskonalenia formacji duchowej kandydatów do kapłaństwa zwrócono uwagę w okresie posoborowym na dwa jej aspekty:

- należyte przygotowanie ojców duchownych,
- duchowa formacja samych alumnów.

Trzeba zauważyć, że troska o należyte przygotowanie ojców duchownych znalazła dość wcześniej wyraz w ważnych decyzjach Konferencji Episkopatu Polski. Przede wszystkim należy tu podkreślić otwarcie Prymasowskiego Studium Życia Wewnętrznego w Warszawie. To, co później pojawi się jako postulat w dekretach soborowych, a także w polskiej *Ratio institutionis sacerdotalis*, stało się już o wiele wcześniej faktem. Ojcowie duchowni sami organizując swoje spotkania sekcyjne, doskonalili w ten sposób swoje oddziaływanie na alumnów. Temat formacji duchowej przewija się bodaj najczęściej obok tematu formacji duszpasterskiej na posiedzeniach rektorów czy w pracy Komisji Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych. Przedmiotem obrad była sama funkcja ojców duchownych, np. w 1974 roku na posiedzeniu wymienionej Komisji wygłoszono referaty: *Nowe drogi kierownictwa duchowego w seminariach* (ks. Wł. Bomba); *Osobowość ojca duchownego w seminarium duchownym* (ks. E. Chat). W następnych latach akcent przesunął się bardziej na samą formację duchową alumnów. Na posiedzeniu Komisji 23 września 1975 roku omawiano problem wychowania do celibatu. Ten temat został najpierw przedyskutowany na zjeździe rektorów (9—11 IX 1975 r.), następnie w ramach Komisji do spraw Seminariów Duchownych został przygotowany odpowiedni dokument, który po zatwierdzeniu przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski miał być rozesłany jako instrukcja do wszystkich seminariów duchownych. Formacja duchowa, zdaniem Komisji, musi brać pod uwagę prawdę o samych alumnach. Zwracano uwagę na pewne ujemne cechy osobowościowe współczesnej młodzieży, jak np. nieufność wobec tradycji, zmienność decyzji, niestałość w doprowadzeniu postanowień do końca, brak uległości i krytyka autorytetów osobowych i instytucjonalnych, zarówno świeckich jak i kościelnych. Tym też problemom były poświęcone posiedzenia Komisji, np. 22 III 1977 r. referat, pt. *Czynniki ułatwiające i utrudniające interioryzację wymagań seminaryjnych* wygłosił ks. Wł. Szewczyk; 11 X 1977 r. na temat *Formacji seminaryjnej w służbie sensus Ecclesiae* mówił ks. B. Nadolski; 18 V 1978 r. o *Roli Eucharystii w życiu alumna seminarium duchownego* mówił ks. K. Romaniuk. Natomiast posiedzenie Komisji 21 XI 1978 roku było w całości poświęcone tematowi: *Karność i miłość, posłuszeństwo i wolność w formacji seminaryjnej*. Tę problematykę w różnych aspektach omówili następujący prelegenci: ks. K. Romaniuk, ks. T. Gocłowski, ks. J. Korycki.

¹³ T. Pawluk: Wychowanie duszpasterskie w seminariach duchownych w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego. (Referat wygłoszony na zjeździe rektorów seminariów duchownych w Katowicach, dnia 4 września 1984 r., s. 12).

UWAGI KOŃCOWE

1. Okres soborowy i posoborowy (zwłaszcza pierwsze lata) to niezwykle dynamiczna działalność na rzecz stworzenia nowej wizji seminarium duchownego. W Polsce bacznie obserwowano procesy zachodzące w tym względzie na Zachodzie. Dekrety soborowe były analizowane „na gorąco”. Przystąpiono natychmiast do opracowania nowych zasad formacji kapłańskiej w seminariach.

2. Zgodnie z duchem soboru, opracowane zasady otrzymały charakter dynamiczny. Nie wahano się je modyfikować, jeśli tego domagało się życie.

3. Kościół w Polsce umiał uszanować zdobyte przez wieki doświadczenia w seminaryjnej formacji.

4. Wydaje się, że najwięcej uwagi poświęcono formacji duchowej alumnów.

5. Zadbano o należyte kształcenie kadry profesorskiej w seminariach.

6. Zostały stworzone warunki współpracy z wydziałami teologicznymi w ramach tzw. rejonizacji, co umożliwia alumnom zdobywanie stopni akademickich.

7. Spełniono postulat soboru o duszpasterskiej formacji alumnów przez duszpasterskie ukierunkowanie studiów i przez organizację praktyk duszpasterskich.

8. Zorganizowano tzw. studium pedagogizacyjne na KUL-u i ATK, mające na celu należyte przygotowanie przyszłych wychowawców seminaryjnych.

9. Regularnie odbywane spotkania rektorów (co roku) oraz ojców duchownych, a także spotkania moderatorów seminaryjnych, służą wymianie doświadczeń oraz podejmowaniu aktualnych zagadnień naukowych i formacyjnych. Tematyka poszczególnych zjazdów, a zwłaszcza opracowane wnioski i postulaty przedkładane są Komisji Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych.

10. Komisja Episkopatu do spraw Seminarium Duchownych nie tylko wsłuchuje się w głosy rektorów, lecz często jest inspiratorem nowych inicjatyw. Komisja przygotowuje również dokumenty dotyczące życia seminaryjnego mające charakter ogólnopolski, które zatwierdza Konferencja Plenarna Episkopatu Polski. Posiedzenia Komisji odbywają się dwa razy w roku.

11. W okresie 20-lecia od zakończenia soboru powstała dość bogata publicystyka poświęcona problematyce seminaryjnej.

12. Stale wzrasta liczba alumnów w seminariach duchownych.

Nasuwiają się także pewne uwagi dotyczące pracy na przyszłość:

1. Wydaje się, że zorganizowana tzw. pedagogizacja przyszłych wychowawców seminaryjnych jest w dzisiejszej sytuacji jedynie półśrodkiem. *Ratio fundamentalis* mówi wprost o instytucjach dla kształcenia moderatorów.

2. O ile zjazdy rektorów odbywają się regularnie i mają dość dobrze wypracowaną metodę pracy, to zjazdy wicerektorów i prefektów są nieregularne i nie mają swojej metody. Dobrze i stale organizowane spotkania moderatorów byłyby bardzo pożyteczne dla coraz doskonalszej ich pracy wychowawczej.

3. Posoborowy okres przyniósł wiele osiągnięć w postaci wygłaszanych referatów o tematyce seminaryjnej. Niektóre z nich zostały opublikowane w różnych czasopismach. Niezależnie od posiedzenia Komisji Episkopatu do spraw Seminariorów Duchownych, a także zjazdów rektorów, pojawiały się artykuły na temat formacji kapłańskiej, np. trzy numery *Ateneum Kapłańskie* (nr 403—405). Odczuwa się brak takich periodyków, które specjalizowałyby się w dziedzinie seminaryjnej. Niekoniecznie chodziłoby tutaj o nowe czasopismo, lecz o to, by artykuły komentujące, np. soborowy dekret *Optatam totius* lub wyniki prac na temat seminarium, ukazywały się zawsze w tym samym czasopiśmie, np. w *Homo Dei* czy *Ateneum Kapłańskie*.

4. Nie została do końca opracowana sprawa praktyk duszpasterskich. Postulat ujednolicenia praktyki seminaryjnej nie został zrealizowany głównie ze względu na różne warunki poszczególnych diecezji. *Ratio fundamentalis* z 1977 roku postuluje, aby „Po ukończeniu studiów seminaryjnych alumni jako diakoni powinni przez okres jednego roku pracować w wyznaczonej przez władze kościelne parafii pod kierunkiem doświadczonych duszpasterzy”. Ten sam nakaz pojawił się w Kodeksie Prawa Kanonicznego Jana Pawła II. Nakaz ten jeszcze w polskich seminariach nie jest wykonywany.

5. Ostatni rozdział *Ratio fundamentalis* mówi o formacji poseminaryjnej. Sprawie tej poświęcono najmniej miejsca w literaturze teologicznej.

6. Brak księgi obrzędów święceń i posług.